

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.26>

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК АУКЦІОНІВ У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА: ВІД "BONORUM VENDITIO" ДО СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕЛІ КОНКУРСНОГО ПРОДАЖУ

Зимненко Євгеній Віталійович,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю «Право»
Науково-дослідний інститут приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,
адвокат, радник Адвокатського об'єднання «А.Д. ХОК»

У статті здійснено комплексне дослідження історичного розвитку правового регулювання продажу майна боржника в межах процедур банкрутства, починаючи від класичного римського права та інституту *bonorum venditio* до сучасної української моделі. Основна увага приділена аналізу ключових етапів еволюції механізмів реалізації майна боржника, які вплинули на формування підходів до організації аукціонів у процедурах банкрутства.

Окремо досліджено історичну еволюцію закладеного в римському праві інституту *bonorum venditio* з урахуванням особливостей певних епох. Римське право затвердило основні засади примусового продажу майна через процедуру *bonorum venditio*, яка полягала у реалізації майна боржника на користь кредиторів. Далі, у середньовічній Європі відбувся певний занепад розвитку інституту аукціонів у банкрутстві проте вже у новий час формування систематизованих кодексів та спеціальних законів (зокрема, кодекс Наполеона) закріпило форму аукціону, як основної форми реалізації майна в процедурі банкрутства.

Увагу приділено тому, як ці підходи вплинули на формування сучасного українського законодавства про банкрутство, де зберігся принцип обов'язковості відкритих торгів для реалізації майна боржника.

У статті наголошено, що еволюція інституту аукціонного продажу в банкрутстві свідчить про безперервність прагнення законодавців різних епох забезпечити баланс між захистом прав кредиторів і боржника з урахуванням певних особливостей такої епохи. Історичний досвід доводить ефективність принципів публічності, відкритості процесу продажу майна, що були збережені й удосконалені в українському праві.

Проведене дослідження має практичне значення для розуміння основних принципів та ідей аукціону з продажу майна боржника у процедурах банкрутства, а також для глибшого розуміння природи аукціонного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: На сьогоднішній день тема еволюції продажу майна у справах про банкрутство, не є широко дослідженою в українській науковій літературі. Однак, деякі аспекти цієї теми були висвітлені у роботах вчених, що займаються питаннями продажу майна боржника у справі про банкрутство: Ю. Тюріна, О. Бойко, Р. Поляков.

Ключові слова: аукціон, банкрутство, боржник, кредитор, майнова відповідальність, конкурсні торги, конкурсне провадження, продаж майна, неплатоспроможність, *venditio bonorum*, *cessio bonorum*, *magister bonorum*.

Zymnenko Yevhenii. Historical development of auctions in bankruptcy procedures: from "Bonorum Venditio" to the formation of the Ukrainian model of competitive sale

The article presents a comprehensive study of the historical development of the legal regulation of the sale of debtor's property within the framework of bankruptcy procedures, starting from classical Roman law and the institution of *bonorum venditio* to the modern Ukrainian model. The main attention is paid to the analysis of the key stages of the evolution of the mechanisms for the sale of debtor's property, which influenced the formation of approaches to the organization of auctions in bankruptcy procedures.

The historical evolution of the institution of bonorum venditio established in Roman law is separately studied, taking into account the peculiarities of certain eras. Roman law approved the basic principles of the forced sale of property through the procedure of bonorum venditio, which consisted in the sale of the debtor's property in favor of creditors. Further, in medieval Europe there was a certain decline in the development of the institution of auctions in bankruptcy, but already in modern times the formation of systematized codes and special laws (in particular, the Napoleonic Code) consolidated the form of auction as the main form of property sale in bankruptcy procedures.

Attention is paid to how these approaches influenced the formation of modern Ukrainian bankruptcy legislation, where the principle of mandatory open bidding for the sale of debtor's property has been preserved.

The article emphasizes that the evolution of the institution of auction sale in bankruptcy testifies to the continuity of the desire of legislators of different eras to ensure a balance between the protection of the rights of creditors and the debtor, taking into account certain features of such an era. Historical experience proves the effectiveness of the principles of publicity, openness of the property sale process, which have been preserved and improved in Ukrainian law.

The conducted research has practical significance for understanding the basic principles and ideas of an auction for the sale of debtor's property in bankruptcy procedures, as well as for a deeper understanding of the nature of the auction process.

Analysis of recent research and publications: To date, the topic of the evolution of property sales in bankruptcy cases is not widely studied in Ukrainian scientific literature. However, some aspects of this topic were covered in the works of scholars dealing with the sale of debtor's property in bankruptcy cases: Yu. Tyurina, O. Boyko, R. Polyakov.

Key words: *auction, bankruptcy, debtor, creditor, property liability, competitive bidding, competitive proceedings, sale of property, insolvency, venditio bonorum, cessio bonorum, magister bonorum.*

Аукціон є однією з ключових форм реалізації майна боржника у процедурі банкрутства, покликаною забезпечити публічність і максимально сприятливі умови розпорядження активами. У різні історичні епохи виникали та розвивалися інститути, що передбачали продаж майна боржника – від первісних римських до сучасних електронних торгів. Метою цієї статті є глибокий історико-правовий аналіз еволюції процедури продажу майна у подібних до сучасних справ про банкрутство, а також простеження взаємозв'язку між старими традиціями та новими підходами до продажу майна банкрутів.

Уранньому римському праві зобов'язальне право носило персональний характер, що особливо яскраво проявлялося у формі пехум — архаїчного акту, що поєднував у собі елементи договору та манципації. Унаслідок пехум боржник, не маючи змоги повернути позику, втрачав не лише майно, а й особисту свободу, потрапляючи у фактичну залежність від кредитора (як пехус). Ця форма боргового рабства була засобом забезпечення виконання зобов'язань у найдавніший період римської історії.

Загострення соціального напруження між патриціатом і плебсом, яке, серед

іншого, було зумовлене жорсткою практикою боргової кабали, спричинило необхідність перегляду основ цивільного зобов'язального порядку. Але цю проблему спробували вирішити прийняттям Lex Poetelia Papiria який констатував, що нікого крім тих, хто потурає згубним цілям, не тримали в кайданках і в майбутньому лише майно боржника повинно конфіскуватись, а не його життя з метою повернення боргу. Фактично цей закон мав визначальне значення у трансформації механізмів відповідальності за борговими зобов'язаннями, так як ним було скасовано пехум як засіб забезпечення виконання зобов'язань та заборонено особисту відповідальність боржника, що полягало в перетворенні боржника (громадянина Риму) на «раба» кредитора. Натомість в нових підходах основний акцент було перенесено на майнову відповідальність: замість особи кредитор звертався до майна боржника.

Цей перехід від персонального до речового способу виконання зобов'язань реалізувався через розвинуті у преторській практиці механізми, за яким покупець такого майна брав на себе зобов'язання сплатити кредиторам борги боржника.

Такий процес отримав назву *venditio bonorum*.

Зокрема, Гай в "Institutes" детально описує умови, за яких живого боржника зобов'язували продати його власність: якщо він уникав повернення заборгованості (наприклад, ховався від кредиторів) або не сплачував боргів у строк, то у такому випадку за наказом претора його майно могло бути продано під управління куратора [1].

У цій процедурі існував свого роду ліквідатор [2], який називався "magister bonorum" [3] або "curator bonorum" [4] та обирався кредиторами.

Саме на таку особу покладался обов'язок проведення інвентаризації майна, складення списку боргів, оголошення про запропонований продаж та пошук потенційного покупця – "bonorum emptor", і домовитися з ним про це [5].

Потім претор, після затвердження умов дозволяв продаж майна покупцю «bonorum emptor». Продаж майна відбувався одним лотом під наказ претора – *universitas bonorum*.

За результатом проведеного аукціону Покупець отримував лише преторіанський титул щодо майна та права вимоги до інших осіб (що наразі ми називаємо дебіторською заборгованістю) за принципом *in bonis* (в боргу), до поки він не поверни борги і не набуде право власності за набувальною давністю.

На зміну *bonorum venditio* прийшов інший інститут *cessio bonorum* – цей правовий механізм передбачав, що боржник міг уникнути особистої відповідальності перед кредитором, якщо добровільно передавав усе своє майно для покриття боргів. За твердженням М. В. Фредеріксен ця процедура полягала в тому, що боржник міг звернутися до претора або магістрата із визнанням своєї неплатоспроможності, а потім, отримавши їхній дозвіл, передати в рахунок боргу свою землю чи інше майно, залишивши при цьому стільки власності, скільки було необхідно для власного існування [6]. Коли цей закон був вперше оприлюднений, він застосовувався лише до громадян Риму; але за часів Діоклетіана його було поширено на провінції, а пізніше на всі класи осіб.

Передача майна могла відбуватися за присутності претора, проте це не було обов'язковою умовою: спочатку дотримувалися суворі формальності, однак згодом достатньо було будь-якого документа — навіть простого листа чи усного повідомлення боржника — яке виражало його намір передати майно кредиторам. Цей акт мав супроводжуватися або передувати чіткому визнанню боргу, оформленню позову в суді чи винесенню проти нього судового рішення. Відносини сторін у цій процедурі нагадували "missio in possessionem" (процедура, за якою кредитор отримував від претора право фактично увійти у володіння майном боржника для забезпечення виконання боргового зобов'язання).

Тобто інститут *venditio bonorum* визначив фундаментальні риси «продажу майна банкрута»: створивши правову модель, де майно продавалося «переможцю аукціону» у спосіб, близький до сучасного конкурсного продажу – публічно і тому хто запропонував найвищу ціну. Саме цей інститут римського права з часом ліг в основу законодавства у галузі банкрутства.

Через занепад Римської імперії *bonorum venditio* втратила безпосередню силу, а відповідальність боржника за невиконані зобов'язання переважно мала особистий характер. Наприклад розвинена система банкрутства не існувала в німецькому праві до середини XVI століття. Основним принципом німецького права була зосередженість кредитора на боржнику як особі. Десять між кінцем XV та початком XVI століття римська система *cessio bonorum* була включена до німецького законодавства в рамках реформи кримінального права. Однак, нечесність з боку боржників, які таким чином уникали неволі, призвели до реформ. Наприклад, "Reichs-Polizei-Ordnung" 1548 р. вперше закріпила покарання за шахрайські дії банкрута. Перша відносно повна процедура банкрутства була визначена у Земельному праві Вюртемберга від 1610.

В Італійських містах-державках із XII ст. існувала практика банкрутства для купців. Законодавство цих міст було надзвичайно суворим: боржника трактували як шахрая. Для боржників передбачали принизливі церемонії (публічне виганяння

на площу з ликом банкрута), допускалася катування для виявлення прихованих активів. За твердженням Ш. Равал девіз старого італійського закону про банкрутство полягав у *fallitus, ergo fraudator* – неплатоспроможний, отже, шахрай [7].

Найдавнішою пам'яткою давньоруського права вважається «Руська Правда» у Карамзинському списку зазначено, що у випадку, коли боржник має кількох кредиторів і не може задовольнити їхні вимоги, ситуація розв'язується досить прямо: боржника передають на торги, де він підлягає продажу, а виручені кошти пропорційно розподіляються між усіма кредиторами.

В Англії середньовічна практика також не передбачала спеціального кодексу банкрутства – боржники потрапляли до боргової в'язниці і вони могли бути продані як раб на аукціоні залежно від старих норм феодального права. Перші офіційні закони про банкрутство в Англії з'явилися лише за Генріха VIII: Статут 1542 року «Про банкрутів» прийнятий парламентом Англії в 1542 році. Це був перший закон за англійським правом, що стосувався банкрутства або неплатоспроможності. Статут починається словами: *"Divers and sundry persons craftily obtaining into their hands great substance of other men's goods..."* – Тобто банкрути описуються як люди, що підступно здобували чужі товари, а потім тікали чи приховувалися, щоб уникнути повернення боргів. [8]

Банкрутство розглядалося як злочин проти кредиторів, а не як просто комерційна невдача. Боржник прирівнювався до злочинця (*fraudulent debtor*), а не до особи, що зазнала економічної поразки. Згідно з текстом акту, комісари (лорд-канцлер Англії або Хранитель Великої печатки, лорд-скарбник, лорд-президент, та інші найшановніші члени Таємної ради Короля, Головні судді) за кожною скаргою, поданою їм у письмовій формі будь-якою стороною, яка постраждала, отримували право: приймати на власний розсуд рішення щодо боржника де б він не знаходився, а також щодо їхніх земель, будинків, права на титул а також його коштів, і забезпечити пошук, огляд, оренду та оцінку зазначених земель, будинків, зборів, рухомого майна, товарів та боргів, та

здійснювати продаж зазначеного майна у тій мірі яка необхідна для задоволення вимог кредиторів. [9] У самому документі не містилося точних вказівок щодо способів майна боржника комісарами але головна мета продажу майна полягала у пошуку покупця який запропонує найвищу ціну.

Найбільш сучасна форма аукціонів у справах про банкрутство була визначена Наполеоном у Кодексі комерції (*Cod. com.*, 1807). Наприклад у Кодексі комерції 1807 передбачали, що після завершення інвентаризації майно, гроші, активні цінні папери, меблі та майно боржника будуть передані довіреном особам, які піклуватимуться про них під час зазначеної інвентаризації. Довірчі особи можуть, з дозволу комісара, розпочати стягнення активних боргів банкрута. Вони також можуть розпочати продаж його майна та товарів або на публічних торгах або приватно, на свій вибір [10]. У ньому також були закріплені поділ на «проста та фальшива неплатоспроможність», а також суворі санкції за навмисне банкрутство (включаючи ув'язнення і конфіскацію майна).

Стосовно ж порядку продажу майна Закон установив, що майно неплатоспроможних підприємців продаватиметься на аукціонах уповноваженою особою комітетом кредиторів або судом, за дорученням комісара, відповідно до форм, передбачених Наполеонівським кодексом для продажу майна неповнолітніх.

У Наполеонівському Цивільному кодексі (*Code civil*, 1804) для продажу майна неповнолітніх передбачались особливі форми судового дозволу, які мали на меті захистити інтереси дитини. Так в статті 457 кодексу містився наступний текст *"Les ventes des biens immeubles du mineur ne pourront se faire que publiquement et par autorisation du conseil de famille"* – Продажі нерухомого майна неповнолітнього можуть здійснюватися лише публічно та з дозволу сімейної ради.

Статтею 459 *Code civil*, 1804 Продаж буде проведено публічно, у присутності опікуна, яким надано право голосу, на аукціоні, який буде прийнято членом цивільного суду або нотаріусом, призначеним цим судом, після розміщення трьох

плакатів протягом трьох неділь поспіль у звичайних місцях кантону.

Кожен із цих плакатів буде схвалений та засвідчений мером муніципалітетів, де вони були розміщені.

В свою чергу в ст. 565 Кодексу комерції зазначено, що протягом восьми днів після аукціону будь-який кредитор матиме право підвищити ставку. Завищена ставка не може бути нижчою за одну десяту від основної ціни аукціону [10]

Реформи Наполеона, втілені в Цивільному кодексі 1804 року (Code civil) та Комерційному кодексі 1807 року (Code de commerce), вперше в історії французького права заклали цілісну й чітко регламентовану модель конкурсного продажу майна, яка за своїми рисами є надзвичайно наближеною до сучасної системи аукціонів у процедурах банкрутства.

Таким чином, система публічних торгів, запроваджена Наполеоном, стала першим в історії Франції механізмом реалізації майна боржника, що поєднував прозорість, формалізовану послідовність дій та гарантії для кредиторів. У такій моделі вперше системно реалізовано принципи, що сьогодні вважаються основоположними в інституції банкрутства: публічність, конкуренція, процесуальний захист та пріоритет інтересів кредиторів.

Що стосується України то слід звернутись часів Австрійської імперії, де банкрутство було урегульовано Цісарським австрійським законом від 25 грудня 1868 року про введення правил банкрутства (Kaiserlich österreichisches Gesetz vom 25. Dezember 1868, zur Einführung der Konkursordnung).

Цим законом було чітко унормовано порядок відкриття провадження у справі про банкрутство за заявою кредитора або самого боржника у разі його неспроможності виконувати зобов'язання. Після перевірки обставин суд за місцем перебування боржника приймав рішення про банкрутство боржника.

Грофою 142 закону від 1868 були визначено, що продаж рухомого майна має бути здійснений негайно, навіть якщо це видається необхідним для запобігання неминучій шкоді, крім випадків, коли цього вимагає продовження підприємницької діяльності боржника [11].

Після розпаду імперій (1917–1918 рр.) Україна отримала насамперед радянську правову спадщину в питаннях банкрутства. У разі поганої фінансової діяльності підприємства радянська влада могла застосовувати різні заходи для його підтримки та стабілізації економічної ситуації. Ці заходи включали реорганізацію підприємства, надання фінансової допомоги та списання боргів. Наприклад, підприємство могло бути приєднане до більш прибуткового підприємства, що дозволяло об'єднати ресурси та підвищити ефективність. Також держава могла надавати фінансову допомогу у вигляді особливого режиму кредитування або фондів міністерств, що допомагало підприємству покрити тимчасові фінансові труднощі. У деяких випадках, зокрема для колгоспів, держава могла списувати частину боргів, щоб полегшити фінансовий тягар і забезпечити стабільність аграрного сектору.

І от тільки 14 травня 1992 року Постановою Верховної Ради України з 1 липня 1992 року введено в дію Закону України «Про банкрутство», який у статті 20 визначив, що рішення про продаж майна банкрута приймається ліквідаційною комісією за погодженням із зборами (комітетом) кредиторів.

Голова ліквідаційної комісії забезпечує через засоби масової інформації оповіщення про порядок продажу майна банкрута, склад, умови і строки придбання майна.

У разі надходження двох і більше пропозицій голова ліквідаційної комісії призначає проведення конкурсу (аукціону). Порядок проведення конкурсу (аукціону) визначається згідно з Законом України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» [12].

Відповідно до ст. 3 ЗУ «Про приватизацію невеликих державних підприємств» приватизація об'єктів малої приватизації здійснюється шляхом продажу на аукціоні, за конкурсом. Продаж об'єктів малої приватизації на аукціоні полягає у прямій передачі права власності покупцю, який запропонував у ході торгів найвищу ціну. (стаття 14 Закону).

Статтею 18 було визначено, що аукціон проводиться безпосередньо ведучим (ліцитатором). Ліцитатор описує об'єкт приватизації та умови його продажу.

Початком торгів вважається момент оголошення початкової ціни продажу об'єкта. Якщо протягом трьох хвилин після оголошення не буде запропоновано більш високу ціну, ліцитатор одночасно з ударом молотка робить оголошення про придбання об'єкта тією особою, яка запропонувала найвищу ціну.

Якщо у ході аукціону протягом трьох хвилин після оголошення початкової ціни продажу не з'являються покупці, готові придбати об'єкт приватизації відповідно до умов угоди з органом приватизації, ліцитатор має право знизити ціну об'єкта, але не більш як на 30 відсотків. Якщо після зниження ціни об'єкт не вдається продати, торги припиняються.

Під час аукціону ведеться протокол, до якого заноситься початкова ціна продажу об'єкта, пропозиції учасників аукціону, відомості про учасників аукціону, результат торгів (ціна продажу, відомості про фізичну або юридичну особу, яка одержала право на придбання об'єкта) [13].

У подальших редакціях і в Кодексі України з процедур банкрутства ця ідея отримала подальший розвиток: аукціонні торги організовуються через електронні майданчики, та встановлено детальні правила їх проведення. Зокрема, у Кодексі України з процедур банкрутства чітко виписані етапи конкурсного продажу: оголошення умов, збір пропозицій, верифікація учасників, проведення торгів та затвердження протоколу, що багато в чому резонує з принципами XIX ст. (прозорість і рівний доступ для всіх кредиторів). Сучасна українська модель приділяє значну увагу змагальності і стимулюванню максимальної конкуренції на аукціоні. В системі

конкурсного продажу в Україні «зберігається ідейний спадок» римського права, але при цьому закріплено сучасні технологічні форми продажу (Prozorro.Продажі).

Таким чином, сучасний український механізм банкрутства у частині аукціонів – це свідомий синтез історично обґрунтованих початків (від *bonorum venditio*) з новітніми законодавчими та технічними рішеннями. З одного боку, наполегливо дотримується принцип повноти конкурсу (усі активи виставляються для задоволення кредиторів), а з іншого – в українському законодавстві детально опрацьовані процедури безпеки, максимального інформування учасників і технологічної ефективності торгів.

Порівняльний аналіз показує, що аукціон як спосіб реалізації майна боржника є давньою правовою традицією, що пройшла логічну еволюцію від римського походження до сучасної української моделі. Римська система *bonorum venditio* заклала такі принципи, як універсальність лоту, пріоритет кредиторів та публічний характер аукціону. Франція та Австрія кодифікували їх у вичерпні норми (де аукціон став обов'язковим етапом банкрутства). У сучасній Україні «конкурс-продаж» також спирається на ті самі засади: все майно боржника продається публічно, а виручені кошти розподіляються за чергою кредиторів. Водночас національне законодавство утілює ці принципи засобами сучасної техніки (електронні аукціони, чіткі процедури контролю). Отже, можна констатувати: українська модель конкурсного продажу є органічним продовженням історичної традиції, пристосованим до реалій XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. VAN HEUSDE, Andreas Cornelius. *Disquisitio historico-juridica de lege Poetelia Papiria*. apud Rob. Natan, 1842. P. 94.
2. Поляков Б., Поляков Р. Золоте теля, або Арбітражний керуючий – не раб кредиторів, а суб'єкт незалежної професійної діяльності за рахунок останніх. *Закон і бізнес*. 2020. 17: 1471.3.
3. Accarias, *Précis de droit romain*, 4^a edic., t.I, Paris, 1886. P. 1320.
4. Ubbelohde, Ueber das Verhältniss der "*bonorum venditio*" zum "*ordo iudiciorum*", *Festschrift für WETZELL*, Marburg, 1890. P. 20.
5. Vid. ROTONDI, *Bonorum venditio...* cit., p. 112; SOLAZZI, *Il concorso...* cit., II, p. 86–87.
6. Frederiksen, Martin W. Caesar, Cicero and the problem of debt. *The Journal of Roman Studies*, 1966, 56.1-2: 128–141.

7. Rawal, Shikha. The Evolutionary Landscape of the Insolvency and Bankruptcy Code in India–Analysis and Key Observations. *Available at SSRN 3079292*, 2017. P. 2.
8. Levinthal, Louis Edward. Early history of English bankruptcy. *U. Pa. L. Rev.*, 1919, P. 67.
9. Christian, Edward. *The Origin, Progress, and Present Practice of the Bankrupt Law: Both in England and in Ireland*. W. Clarke and Sons, 1818. P. 2.
10. Francia et al. *Code de commerce*. Presso Yvone Gravier, librajo, stamp. della prefett., 1807. P. 240.
11. Code civil, 1804. URL: <https://data.globalcit.eu/NationalDB/docs/Civil%20Code%201804%20EN.pdf>
12. Central-Organ für das deutsche Handels- und Wechselrecht (N. F. Bd. 5 (1869)). URL: https://dlc.mpg.de/image/mpirg_escidoc_79386/172/LOG_0020/
13. Про банкрутство: Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514#Text>
14. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію) : Закон України від 06.03.1992 № 2171-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2171-12/ed19920306#Text>